

SOBRE LA MITIFICACIÓ DELS ORÍGENS HISTÒRICS NACIONALS CATALANS

DISCURS LLEGIT EN LA SESSIÓ INAUGURAL DEL CURS 1991-1992

PER

EULÀLIA DURAN I GRAU

Membre de la Secció Històrico-Arqueològica

BARCELONA
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
MCMXCI

SOBRE LA MITIFICACIÓ DELS ORÍGENS
HISTÒRICS NACIONALS CATALANS

SOBRE LA MITIFICACIÓ DELS ORÍGENS HISTÒRICS NACIONALS CATALANS

DISCURS LLEGIT EN LA SESSIÓ INAUGURAL DEL CURS 1991-1992

PER

EULÀLIA DURAN I GRAU

Membre de la Secció Històrico-Arqueològica

BARCELONA
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
MCMXCI

La sessió inaugural del curs 1991-1992
de l'Institut d'Estudis Catalans se celebrà
el dia 15 d'octubre de 1991

© INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Primera edició: Octubre de 1991
Editor: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
Carme, 47 - 08001 Barcelona
Impressió: Altés, s.l.
Caballero, 87 - 08029 Barcelona

ISBN: 84-7283-177-9
Dipòsit Legal: B. 34203-1991

Introducció

Totes les nacions han procurat forjar la pròpia imatge, una imatge que és estimada i en la qual hom creu encara que no es correspongui necessàriament amb la realitat. Una imatge construïda per un entramat ideològic fet a base de mites, de llegendes, de símbols. L'època del Renaixement, amb l'emergència dels moderns estats europeus, ha estat, en aquest sentit, una veritable època daurada. Per això m'hi centraré.

Un tipus d'humanista, l'historiador-polític, ha exercit un paper essencial en la formulació d'aquest entramat ideològic. No em refereixo als historiadors anomenats *antiquaria*, que des de mitjan segle XV havien desenvolupat, sobretot a Roma, un mètode historiogràfic propi, centrat en l'interès per les antiguitats que la recerca arqueològica anava descobrint. Els seus conreadors tendeixen a allunyar-se de la retòrica, més interessats per l'erudició que no per l'estil. En llurs estudis, podem trobar l'embrió de les noves tècniques historiogràfiques. Les fonts utilitzades eren alhora literàries, arxivístiques i arqueològiques. Per això hom considera que en aquest corrent historiogràfic es troba, de fet, l'origen de la història com a ciència moderna, al costat, és clar, de l'obra dels historiadors-crítics que, com Lorenzo Valla o Leonardo Bruni, per exemple, intenten d'analitzar i articular el passat.

El que ara m'interessa és, però, l'historiador-polític que considera que la història ha d'estar al servei dels interessos de la monarquia com a representant de l'Estat o de la nació, i que fa seva, per tant, la famosa definició de Maquiavel «*historia ancilla scientiae politicae*». Conrea un tipus d'història deliberadament didàctica, que pretén convèncer de la superioritat de la comunitat política al servei de la qual és escrita. D'aquí que, al costat de les tradicionals cròniques de regnats, apareguin, com un fenomen nou, una sèrie d'històries territorials, de regnes, de ciutats. Perquè els historiadors-polítics, ja no tan sols els italians sinó els de tot Europa, es cregueren obligats a enaltir els propis estats o nacions, cercant en els propis orígens històrics aquest enaltiment. Lluís Vives clamà contra aquest tipus d'història

escrita amb una clara finalitat política: «feina d'advocat», dictaminà, «i no d'historiador».

Si tenim en compte aquesta actitud primordialment política al servei de la monarquia, de l'aristocràcia, de les institucions ciutadanes o representatives, en el nostre cas, dels diferents estats de la Corona d'Aragó, podrem entendre que l'historiador-polític recorregué a qualsevol artifici per a afavorir allò que pretenia il·lustrar: diàlegs, arengues, llegendes, gestes, mites, símbols. Tot podia ésser útil com a recurs retòric. Però no d'una manera indiscriminada, és clar. Perquè també rebutjaren llegendes, per exemple, si les consideraven innecessàries o inoportunes. Aquesta tria no té res a veure amb l'esperit crític, o amb la manca d'esperit crític, sinó amb la política. La famosa definició clàssica de la història feta per Ciceró: «testimoni del temps, llum de la veritat, vida de la memòria, mesura de la vida, missatgera de l'antiguitat», parafrasejada en tots els pròlegs, esdevenia un lloc comú més retòric que no sincer. Perquè aquests historiadors no cercaven la veritat objectiva, històrica, sinó tan sols aquella que servia favorablement per a llur propòsit. En el cas que la veritat es trobés en pugna amb el patriotisme, aquest justificava qualsevol mena de ficció. En realitat, aquest tipus d'història no s'havia independitzat encara de la poètica i de la retòrica. L'escriptor tortosí Cristòfor Despuig ens confirma aquesta actitud en indignar-se contra Zurita perquè aquest no volia incloure, als seus *Anales*, la llegenda d'Otger Cataló: «*si fóra perjudicial o donara deslustre a Catalunya, no fóra mal fer-hi contrari, encara que no fos ab bon fonament...*»

És a dir, en principi era convenient d'utilitzar les llegendes, si eren belles, com un ornament; només en cas que fossin perjudicials, calia rebutjar-les, encara que fossin considerades verídiques. Aquesta actitud coexisteix, d'altra banda, sovint, amb una investigació meticulosa i rigorosa.

Amb tot, hem de tenir en compte que els historiadors-polítics del Renaixement, gràcies a aquest concepte de la història, ens aporten una informació valuosa, no sobre la realitat en si, sinó més aviat sobre el concepte que tenien o pretenien difondre d'aquesta realitat: justificació del present, determinació del passat, projecció cap al futur.

La importància donada als orígens

L'origen de l'home, de la població, de les ciutats, de les nacions és un tema que exerceix una especial atracció a l'època del Renaixement i dóna lloc a una veritable mitologia renovada. La raó és la creença que en el naixement hi ha concentrat tot el destí, i d'aquí ve la seva importància. Un cronista valencià del final del segle XV, Alfons de Jaén, ho explica d'una manera molt gràfica al príncep Ferran —després Ferran II— en comparar

Pelagi amb una ametlla, origen del frondós arbre de la monarquia hispànica:

«Assí como Nobé y sus hijos, en la destrucción del mundo, fueron en la arca conservados para que el mundo d.ellos se tornasse a poblar, y una pequenya brassa de fuego es guardada e conservada para que grandes llamas d.ella se puedan encender, y en medio de la fruta de los árboles natura procrea una pequenya almendra, guardada e conservada dentro de un cuenco fuerte muy duro para que, naturalmente en el tiempo conveniente, otros árboles e frutos con grandíssima suavidad d.ella puedan proceder, y en medio de la fruta de los árboles, assí pròpiamente, en la destrucción de Spanya, en una cueva de las Esturias de Oviedo circuyda de muy fuertes penyas, quiso e tovo por bien conservar e guardar un infante del linage de los godos llamado Pelayo, fijo de don Favilla, duque de Cantabria e sobrino del rey don Rodrigo, para que la generación de los reyes godos se tornasse a reformar e d.este infante deviessen salir los excellentes reyes de Castilla y de Aragón que fasta agora an regnado; e los senyores rey y reyna, vuestros padres que agora próspera e bienaventuradamente reynan, e vós, senyor príncipe muy poderoso, que después d.ellos avés de regnar.»

Les arrels nacionals sempre han estat motiu d'interès, i les llegendes han servit per a explicar-les, originant sovint veritables mites. Al segle XV, tot Europa recorregué a les seves pròpies llegendes i en forjà de noves per tal de prestigiar les naixents nacions en competència les unes amb les altres. En general totes elles reivindicaven un doble origen: un origen segons la carn, pagà, prestigiat amb lligams amb el món clàssic i amb el món bíblic, i un origen segons l'esperit cristià, basat en la conversió al catolicisme dels pobles bàrbars establerts al segle V a Europa. El cas de la conversió del rei franc Clodoveu a Reims, el 496, n'és un dels més representatius.

En canvi, la solemne conversió del rei visigot Recared en el III Concili de Toledo, el 587, no té el mateix significat mític. Perquè a Hispània es dóna una circumstància especial que la diferencia de la resta d'Europa: la llarga presència musulmana, que trencà la continuïtat d'aquesta conversió. Per això, en aquest darrer territori, l'origen cristià s'ha identificat amb la progressiva conquesta territorial contra els musulmans. En el cas català, aquest naixement espiritual ve esglaonat en el temps: Carlemany se'n pot considerar l'artífex a la Catalunya Vella, Ramon Berenguer IV a la Catalunya Nova i Jaume I als regnes de València i de Mallorca.

Els orígens antics

Seguim ara les elucubracions sobre els orígens antics, els que realment interessaren als humanistes i que constitueixen una part important i fins i

tot predominant de totes les històries europees del Renaixement. Aquests orígens antics arrenquen invariablement de dues tradicions, l'una bíblica i l'altra clàssica, formant una mixtura que es dona ja als segles II-IV com a conseqüència de la cristianització dels països mediterranis. Noè adquireix una importància renascuda, ja que hom continuava creient que tota la població derivava d'ell i dels seus fills. Fou considerat el fundador de ciutats italianes com Viterbo o Florència. Un fill desconegut de Noè, Tuyscon (quasi homònim del Tuisto de Tàcit), regnà a les terres germàniques. D'un altre fill, Jàfet (identificat ja des del segle II amb el pare de Prometeu i d'Atles), procediria Gomer, anomenat igualment Gallus, que envià el seu fill Samotes a fundar el regne de França. Segons altres versions, Gallus seria simplement Noè.

També un fill de Jàfet, Túbal, hauria fundat les primeres poblacions hispàniques, a l'Ebre (Amposta o Tortosa), al Pirineu o a Andalusia. La tradició de Túbal arrelà a partir de l'arquebisbe Rodrigo Ximénez de Rada, al segle XIII. Féu derivar de Túbal el nom de *cetúbales*, que al seu torn derivaria en *celtíbers*. El pas següent fou considerar el país dels celtíbers com a Celtibèria i identificar aquesta amb Catalunya.

Al darrer terç del segle XV, la tradició de Túbal fou refutada amb virulència perquè era considerada innecessària. Pere Miquel Carbonell, fent-se ressò del canonge i humanista barceloní Jeroni Pau, és taxatiu en aquest sentit: «...sembla al dit misser Hierònim Pau e a mi... no contenir veritat, com nunca ajam legit ne podem creure se puga trobar en algun aprovat auctor, que home de tal nom poblàs Hespàny».

Però aquest atac amb ribets d'erudició crítica, no tingué transcendència a causa de la publicació, el 1498, de l'obra de l'humanista italià Giovanni Nanni (més conegut per Annio de Viterbo) *De primis temporibus et quatuor et viginti regibus primus Hispaniae et eius antiquitate*, inserida en els seus *Comentarii* dedicats als Reis Catòlics, que fixà per molt temps, fins al segle XIX, la sèrie dels vint-i-quatre reis primitius d'Hispania que s'iniciava precisament amb Túbal. L'obra de Nanni combinava amb eficàcia reis d'origen bíblic, clàssic i egipci.

El representant més clar de la tradició clàssica fou Hèrcules, postergat per Annio al final dels vint-i-quatre reis i vinculat a la fundació de diverses ciutats, una d'elles Barcelona. Realment Hèrcules hagué de passar treballs suplementaris per a persistir en el santoral mític. Aconseguí, si més no, que la seva figura mantingués un cert culte oficial fomentat pels consellers.

Un fet que crida l'atenció i que caldria estudiar és la no-vinculació d'Hispania amb Troia, quan era essencial a Itàlia i a França, per exemple. No, no solament els primers pobladors no vingueren de la derrotada però mítica Troia, sinó que, a més, Hèrcules, aleshores suposadament a Espanya, fou cridat pels grecs per combatre precisament *contra* Troia.

El segon grup mític de l'antiguitat gira entorn dels gots. Arrenca bàsicament al segle XIII amb l'arquebisbe de Toledo Ximénez de Rada. Pere Tomic en recull la tradició a mitjan segle XV: «...*los quals gots foren grans de persona, e bells e grans batalladors, savis e forts, e havien lo coratge animós... e foren grans músichs e subtils...*»

El prestigi hispànic dels gots resistí els atacs dels humanistes italians, per als quals no deixaven de ser uns bàrbars. De fet, els gots, com els altres pobles germànics, eren considerats per les futures nacions com a més propis que quan eren meres províncies de l'imperi romà. El cas dels gots era més complex que no pas el dels francs, per exemple. Per una raó poderosa: foren la causa de l'entrada dels musulmans a la península Ibèrica: el famós pecat d'Espanya que no seria reparat fins a l'expulsió d'aquests «infidels» del territori peninsular. Però també serviren per a legitimar l'anomenada «reconquesta», en considerar-se els reis castellans legítims successors dels reis visigots. Aquesta idea justificativa prengué força sobretot al segle XV i com més es feia evident la fi del regne musulmà de Granada, el darrer vestigi de la presència musulmana a la Península.

Els humanistes catalans feren també seva l'herència goda. El cardenal Joan Margarit els dedicà un tractat, *De origine regum Hispanie et gottorum*, posant en relleu que Barcelona fou la primera capital hispànica dels gots en temps d'Ataülf, que hi establí la cort i on hauria estat enterrat en el famós sepulcre del carrer del Paradís, abans atribuït a Hèrcules. La capitalitat de Barcelona precedia, per tant, la de Toledo. A més, Margarit sentà les bases d'un nom que féu fortuna: en temps d'Ataülf, segons ell, la zona compresa entre l'Ebre, el Cinca i els Pirineus fou coneguda amb el nom de *Gotolània*, substituint l'antiga denominació de Celtibèria. Els gots donaren nom així a llur pàtria. El canonge Jeroni Pau adoptà el nom i parlà també dels *gotolans*, nom antic dels catalans («*gotolanicos populos qui nunc catalani dicitur*»). El nom de Gotolània i de gotolans per Catalunya i catalans féu fortuna. Ultrapassà fins i tot el nivell erudit dels historiadors i fou utilitzat per poetes com Francesc Fontanella i Jacint Verdaguer.

El segon punt inaugurat també per Joan Margarit és considerar que els reis d'Aragó procedien directament dels reis gots, de la mateixa manera que tradicionalment se n'havien considerat hereus els monarques castellans. També aquest argument servia per a legalitzar la reconquesta catalana. El cert és, per tant, que els regnes hispànics buscaren les arrels en una tradició o mite «gòtics» en analogia amb els francs. I en dir «regnes hispànics», vull remarcar que Catalunya reivindicà, al darrer terç del segle XV, per a ella aquest passat i que, per tant, podem considerar aquesta reivindicació una primera manifestació patriòtica i nacional i com a tal tinguda fins a la Renaixença. El text ja citat que Alfons de Jaén dedicà al príncep Ferran és un clar exponent de la juxtaposició d'ambdues tradicions.

Els orígens cristians

Amb tot, és evident que les llegendes patriòtiques més pròpiament «nacionals» van lligades fonamentalment amb la conquesta i l'estructuració del país pres als musulmans, o «reconquerit» als musulmans, si seguim la teoria gòtica ja esmentada. És a dir, es tracta de l'explicació dels orígens cristians, de l'origen de la llengua catalana, de l'origen de la noblesa que s'afegeix amb un cert retard al de l'origen, com hem vist, de la casa comtal i reial catalana. Les llegendes i les tradicions que pretenen explicar aquests fenòmens no són independents les unes de les altres, sinó que tenen certs punts de contacte i certs paral·lelismes. I cada una d'elles s'enriqueix amb el temps amb noves llegendes formant veritables cicles. I com que el període fundacional català va del segle VIII al XIII, les llegendes en qüestió també se situen en aquest període, tot i que algunes rebroten i es veuen transformades i enriquides sobretot al segle XVI.

Les dues llegendes bàsiques són la de Guifré el Pelós i la d'Otger Cataló, magistralment estudiades per Miquel Coll i Alentorn. No em detindré, per tant, a resseguir-ne la finalitat (prestigiar l'origen dels comtes de Barcelona, en el primer cas; la noblesa, en el segon), l'evolució amb l'ingredient antifranc, l'aparició de les llegendes satèl·lits, etc. Em referiré només a certes característiques curioses: la indeterminació del nom; la importància donada als pèls o cabells, potser com un símbol de virilitat o de força; la vacil·lació en l'adjudicació de la nacionalitat; la vinculació amb la dinastia carolíngia.

Fixem-nos de moment en Guifré el Pelós, el «pare de la Pàtria» com l'anomena l'historiador Jaume Domènec el 1379, el fundador de la independència política del que fou Catalunya. És designat indistintament amb els noms de Jofré, Godofré, Sinofré, Griffa, Grauffem o, en les versions llatines, de Joffredus, Jaufredus, Godofredus o Wifredus.

Amb tot, al darrer terç del segle XVI, segons l'historiador i catedràtic barceloní Francesc Calça, la gent acostumava a designar-lo amb el nom de Guifré. Persisteix, tanmateix, la confusió entre Guifré d'Arrià i Guifré el Pelós.

Quant al distintiu de Pelós, els cronistes tampoc no es posen d'acord a determinar en quin lloc del cos tenia els pèls insòlits, i aquesta indeterminació continua al segle XVII. Ja al *Flos mundi*, a l'inici del segle XV, hom afirmava que el llinatge de Guifré era de gent forta i cabelluda: «*eren grans de persona, fora mesura de tots los altres; havien fortaleza increíble; molt cabelluts, quaix vermells, la cara fort clara, los ulls axí com a lleó, la barba fort roja. Aventurats en armes, tots tems havien defesa Catalunya dels barbres. Abundaven en tresor*».

Segons Gabriel Turell (1476), el nom li venia «*perquè tenia los costats pelosos fora de la manera dels altres hòmens*».

Segons Jeroni Jorba (1587), «*per un gran senyal de pèls que tenia en la cara*».

Onofre Manescal (1597) confessa que no ha pogut trobar cap autor que expliqués en quina part no acostumada tenia pèls, i conjectura que, si es tractava de Guifré Plantapilosa, aquests havien d'ésser a la planta dels peus. Això no obstava perquè Guifré pogués tenir bona aparença: Luca Marineo (1509) afirma que era bellíssim. Cent anys més tard, Esteve Barreles (1600) ampliava aquest qualificatiu en afirmar que el nom li venia: «*por tener los cabellos crespos, rubios y hermosos y los moros por su hermosura y belleza le llamaron Astrodoro*».

També l'origen familiar varia. Persisteix sobretot la vinculació amb la dinastia carolíngia, però això no obsta perquè a l'inici del segle XV, al *Flos mundi*, hom el fes davallar del mateix Túbal. Al final del segle XV, Pere Miquel Carbonell el fa alemany: «*Guifré d'Arrià natural del ducat de Bavària, en Alemanya, de casa molt generosa. Del qual se partí en companya e servei de Carles Maines, emperador*».

El 1538, Pere Antoni Beuter afirma que no era alemany sinó que «*era natural español*». D'aquí a fer-lo got era un pas. És el que donà el 1588 Francesc Calça en afirmar que era un «*valentíssim godo natural del lloc de Rià*». Aquesta versió fou seguida per Diago: «*era godo de nació*», i per Gaspar Roig i Jalpí, que el considerà igualment «*del llinatge reial dels gods...*» Forma hàbil de lligar dos orígens mítics de la dinastia catalana.

De les diverses llegendes adscrites al corpus llegendari de Guifré el Pelós, en voldria destacar dues de tardanes o almenys fixades i difoses al segle XVI que relacionen el nostre comte amb la fundació del monestir de Montserrat i amb l'escut de les Quatre Barres. La relació amb Montserrat, la muntanya sagrada catalana, es fa a través de la llegenda de fra Garí, l'ermità que violà i matà la filla del comte Guifré i que, després de llarga i dura penitència, fou perdonat; la noia ressuscità i fundà un primer monestir de monges, origen del monestir de monjos posterior. Fou l'abat Pedro de Burgos qui en donà la difusió primera en la seva obra *Libro de la historia, hechos e invocación de Nuestra Señora de Montserrate*, publicada a Barcelona el 1514, que intentava així demostrar l'antiguitat i l'origen il·lustre del monestir. Encara al segle XVIII, Pere Serra i Postius la recollí en un *Epítome*. Una de les característiques curioses del fra Garí penitent és que el pèl cobrí tot el seu cos donant-li un aspecte bestial, ja que, a més, anava de quatre grapes.

La llegenda de les Quatre Barres fou relatada, a base de tradicions heterogènies, per l'historiador valencià Pere Antoni Beuter, que la publicà el 1554: Lluís el Piadós hauria dibuixat sobre l'escut daurat del comte Guifré

les barres vermelles amb quatre dits mullats en la sang del comte, ferit en batalla contra els normands en defensa victoriosa de l'emperador franc. La llegenda, amb diverses variants, arribà fins a Víctor Balaguer (1859) i fou poetitzada, per exemple, per Verdaguer (1882) i altres. No cal fer ressaltar el prestigi que donava al nostre comte la seva vinculació amb l'escut heràldic de les Quatre Barres.

La llegenda d'Otger Cataló, més tardana, té algunes similituds amb la de Guifré el Pelós, fins al punt que en sembla una derivació; però la seva finalitat principal és una altra: explicar l'origen del nom català i de la llengua catalana. Les seves primeres formulacions no són anteriors al segle XV. El nom té algunes variants: Otger, un cavaller franc procedent del castell de Cataló per uns, un capità alemany per altres, al servei sempre del rei de França, anterior a Carlemany. Beuter el denomina Otho i també Otger Katzlot. El canonge barceloní Francesc Tarafa l'anomena Otger Gollant. Inicià la conquesta del territori català ajudat amb nou barons que es fortificaren a les muntanyes fins a la vinguda de Carlemany, que els reconegué i els repartí el territori català conquerit. D'ells procediria la vella noblesa catalana. És, per tant, una llegenda genealògica. Però també etimològica.

Segons la primera versió continguda en un manuscrit valencià que ha estat datat del 1418, Otger Cataló, *«molt noble e ardit en armes»*, hauria conquerit Barcelona, *«qui era dels gots»*. Els cavallers que anaven amb ell, es casaren amb les barcelonines godes, *«molt belles dones, e ben nodrides, de les quals hagueren fills e filles e aprengueren los llenguatges de lurs pares... E a poch a poch multiplicaren e cresqueren, e axoblidaren lo llenguatge comú e faeren un llenguatge d'alcunes paraules que prengueren de lurs pares e altres de lurs mares. Los quals pares eren gascons e les mares eren gotes. E axí per temps avant, les gents de les altres terres appellaren aquesta gent de Barchinona "cathalans"»*.

D'aquesta manera es forjava una nova etimologia del mot *català* que se sumà a la ja esmentada de «gotlà». Fou posteriorment criticada per Pere Miquel Carbonell, addicte a la tesi goda, que argumentava *«que fins al temps de Carolo Calvo emperador no legim aquests noms de catalans, sinó que dita província se nomenà en temps de Carles Maynes e de Loys emperador, de Hespànyia gòthica»*.

El manuscrit donava, a més, una explicació de la llengua catalana com a originària de la fusió del gascò i del got. Se silenciava el domini musulmà. Aquest origen occità o llemosí del català tingué una llarga fortuna.

Fins ací les explicacions sobre l'origen cristià de la Catalunya Vella, totes elles més o menys lligades amb la dinastia carolíngia i en especial amb Carlemany. Per això hom l'arribà a considerar sant i rebé culte a Girona. Tracten evidentment l'aspecte més essencial. Però la integració de nous territoris també requerí nous herois.

La Catalunya Nova, per exemple, fou conquerida als musulmans per Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, príncep d'Aragó, marquès de Tortosa i duc de Lleida, dit precisament «el Sant». Era una manera de mitificar-lo. Hom li atribuï fets miraculosos arran de la seva mort, en ésser transportat el seu cadàver des de Borgo San Dalmazzo al monestir de Ripoll, on fou enterrat. L'aurèola venia afavorida per haver fundat el monestir de Poblet, que esdevingué panteó dels reis. I, per donar-li una nova significació política, hom li atribuï, com havia fet amb Guifré el Pelós, l'adopció de l'escut de les Quatre Barres.

Però el rei que sobresortí fou evidentment Jaume I, el conqueridor i fundador dels regnes de Mallorca i de València. No és estrany, per tant, que la seva mitificació es doni principalment en aquests territoris. La llegenda del seu engendrament ja predisposava a veure en ell un futur gran monarca i un sant. Pere Antoni Beuter ho explica clarament: *«las maravillas que en su nacimiento y criança acontecieron, como oían y sabían a miraglos, pronosticaron que... había de ser una miraglosa persona»*.

En ell concorrien, efectivament, totes les virtuts. Així ens ho indica la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós, represa per Pere Miquel Carbonell, *«Fo nomenat lo Venturós car tantes conquestes e tan grans e ab tan poques batalles no foren fetes depuis Jesucrist... fo príncep excellent, virtuós, valent, llarg e ardit, e molt graciós, benigne e piadós e molt meravellós bataller...»*

Fou qualificat també de sant, i afavorit per miracles segons les Cròniques: *«estant malalt en Muntpeller de gran malaltia, la Verge gloriosa Mare de Déu li aparegué ab gran goig e dix-li que.s levàs del lit sens tot mal. E encontinent se levà, que ningun mal no senti»*.

No és estrany que rebés, en les batalles, l'ajuda miraculosa de sant Jordi, per exemple durant el setge a la Ciutat de Mallorca, i al Puig, abans d'entrar victoriosament a València. Aquestes solemnes entrades, considerades com un naixement al cristianisme, han estat celebrades anualment tant a València com a la Ciutat de Mallorca, almenys des del segle XIV, amb processons i amb els respectius sermons de la Conquesta, com són anomenades aquestes peces d'oratòria patriòtico-religiosa. L'esplèndid retaule gòtic de Sant Jordi de Pere Nisart recorda gràficament aquesta entrada triomfal a la Ciutat de Mallorca, que enarborava, per primera vegada, la bandera catalana. Als goigs de la Verge del Puig, segons una xilografia del segle XVI, hi ha la representació de la batalla amb les imatges de sant Jordi combatent i del rei agenollat als peus de la Verge.

Un rei tan afavorit pel cel, lògicament havia de morir també en olor de santedat. Ramon Muntaner explica emotivament el dol de la ciutat de València arran de la seva mort, i acaba amb aquesta exclamació: *«Déus, per la sua mercè haja la sua ànima! E així és ma fe que ell sia ab los sants en Paradís, amén. E açò deuen cascuns creure.»*

No aconseguí, però, d'ésser canonitzat com ho foren els seus contemporanis reis de Castella i de França, Ferran i Lluís. Evidentment els reis catalans no tingueren sort en aquest sentit. Pere Miquel Carbonell intentà, malgrat tot, defensar la seva santedat: «*Jaume, gran conquistador e amador e defenedor de la sancta fe cathòlica, lo qual encara que no sia canonitzat per haver ell tan sanctament viscut e obrat e fets miracles en sa vida, per tots los chronistes e històrics e altres qui d'ell han scrit, és apellat rey sanct.*»

El caràcter diví li fou atribuït igualment, a partir del segle XIV, per un altre conducte relacionat amb les doctrines mil·lenaristes. Efectivament, hom li atribuï algunes de les característiques específiques del monarca dels Darrers Temps anunciat per diverses profecies. Començant per la seva descripció física: alt, ros, de faccions harmòniques, ben format, que s'adequava a les diverses descripcions donades d'aquest monarca. Però sobretot hom li adjudicà un símbol difós per Arnau de Vilanova: el del rat-penat, versió catalana de *vespertilio* que derivaria de *vesper* o estrella d'occident i que Arnau aplicà a la dinastia reial catalana. En tenim una prova en la famosa cimera dita del rei En Jaume, en realitat del final del segle XIV, coronada pel drac alat i que era duta en processó en la Festa de l'Estendard de Mallorca que commemorava la primera entrada del rei a la Ciutat. La relació entre el rei Jaume i la cimera fou contínua, i així ho demostren, per exemple, les portades de les edicions relatives a la conquesta de València: l'edició fragmentària de la *Crònica* en el llibre de privilegis o *Aureum opus*, publicat a València el 1515, i la *Història de València* de Pere Antoni Beuter, del 1538, per tal com l'origen d'aquesta fou precisament el Sermó de la Conquesta que féu el seu autor.

La figura mitificada del rei Jaume, vinculada com hem vist a l'origen cristià dels regnes de Mallorca i de València, forçosament havia d'estar també lligada a la llengua catalana allí implantada. Aquest aspecte fou explicat per via de la llegenda que establí la participació de les donzelles lleidatanes en aquesta implantació. La primera referència prové de Pere Tomic (1438), que especifica que el rei, després d'haver pres la ciutat i la major part del regne, «*féu poblar la ciutat de mil dones e fadrines que lo Rey féu venir de Lleyda e de Urgell, e a totes donà marit dins la ciutat.*»

Aquesta versió fou represa per Turell, per Luca Marineo i d'altres. Pere Antoni Beuter (1551) redueix el nombre de les donzelles a tres-centes i n'especifica la procedència. Lluís Vives i Cristòfor Despuig insistiren en la importància de la llengua materna en aquesta implantació. Despuig ho argumenta clarament: «*per ço que les criatures més aprenen de les mares que no dels pares.*»

Aquest recorregut pels orígens històrics catalans mitificats a partir de llegendes i símbols no pretén altra cosa sinó posar en relleu la importància que aquests tingueren sempre, i especialment per als intel·lectuals del

Renaixement. Realitat i ficció estan sempre íntimament entrelaçades i degudament estudiades. A mi m'ha interessat especialment de resseguir les llegendes per elles mateixes com un testimoni de les preocupacions, de les argumentacions i dels combats ideològics i patriòtics dels catalans, que, sobretot als segles XV i XVI, reaccionaren, argumentaren i enaltiren el propi passat de la mateixa manera i al mateix nivell que ho feren les nacions veïnes.

Les llegendes expliquen a llur manera veritats difícils d'analitzar. Han estat utilitzades per raons polítiques i esgrimides, sovint, com a reacció de competència amb els veïns: castellans, francesos, italians. Són un material especialment idoni per a l'estudi de l'imaginari. En alguns moments han pres un relleu especial que ha ultrapassat el nivell erudit, ha envaït els carrers i ha estat tractat pels poetes. Diria que el Renaixement és un d'aquests moments, com ho serà també, segles més tard, la Renaixença.

EULÀLIA DURAN

Juliol del 1991

ALGUNES REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAGUÉ, E., *Llegendes històriques de Catalunya*, Barcelona 1987.
- BEAUNE, C., *Naissance de la nation France*, Gallimard, París 1985.
- COLL I ALENTORN, M., *La llegenda d'Otger Cataló i els nou barons*, «Estudis Romànics», I (1947-1948), 1-47.
- COLL I ALENTORN, M., *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*, IEC, Barcelona 1990.
- DURAN, E., *Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle XVI*, Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, 241-265.
- DURAN, E., *Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns*, Discurs d'ingrés a la RABLLB, 1987.
- FERRANDO, A., *La formació històrica del valencià, Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, volum VIII, València 1989.
- MILHOU, A., *La chauve-souris, le Nouveau David et le roi caché (trois images de l'empereur des derniers temps dans le monde ibérique): XIII-XVII*, dins «Mélanges de la Casa de Velázquez», XVIII (1982, 61-78; versió catalana dins «L'Espill», 19, València 1983, 27-40).
- NICOLAU D'OLWER, Ll., *Mitologia barcelonina*. Discurs llegit a l'Ateneu Barcelonès a la sessió inaugural del curs acadèmic de 1933-1934.
- TATE, R. B., *Ensayos sobre historiografía peninsular del siglo xv*, Gredos, Madrid 1970.
- TATE, R. B., *Margarit i el tema dels gots*, dins Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980, 151-168.
- UDINA MARTORELL, F., *En torno a la leyenda de las barras catalanas*, «Hispania», IX (1949), 531-565, recollit i ampliat en *L'escut de la ciutat de Barcelona*, Barcelona 1979, 17-26.
- VIDAL-NAQUET, P., *L'Atlàntida i les nacions*, «Quaderns Catalans de Cultura Clàssica», 3, 71-90. Barcelona 1991.

